

Z DZIEJÓW NOWOŻYTNEJ MISJI BENEDIKTYŃSKIEJ

Geoffrey Scott OSB, *Gothic Rage Undone. English Monks in the Age of Enlightenment*, Downside Abbey, Bath, 1992, ss. 311+3 nlb., il.

Reformacja nie była przychylna życiu zakonnemu¹. Jej pojawienie się zawsze wiązało się z większym lub mniejszym kryzysem monastycyzmu – przykładem służy sytuacja we Francji², Niemczech³ czy

¹ B. Lohse, *Mönchtum und Reformation: Luthers Auseinandersetzung mit dem mönchsideal des Mittelalters* (Forschungen z. Kirchen- u. Dögmengeschichte, 12), Göttingen 1963; B. Jaspert, *Mönchtum und Protestantismus*, w: Tegoż, *Studien zum Mönchtum* (Regulae Benedicti Studia. Supplementa, 7), Hildesheim 1982, s. 215–221 i Tenże, *Reformation und Mönchtum in Hessen*, tamże, s. 222–247 oraz W. Ziegler, *Reformatio und Klosterauflösung. Ein ordensgeschichtlicher Vergleich*, w: K. Elm (Hg.), *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im Spätmittelalterlichen Ordenswesen* (Berliner Historische Studien, 14, Ordensstudien, VI), Berlin 1989 s. 585–614. Zob. też syntetyczne spojrzenie R. Reinhardt, *Der Wandel des geschichtlichen Verhältnisses von Kirche und Staat*, w: J. Köhler (Hg.), *Säkularisationen in Ostmitteleuropa: zur Klärung d. Verhältnisses von geistl. u. weltl. Macht im Mittelalter* (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 19), Köln–Wien 1984 s. 15–32.

² F. Rapp, *Réforme et réformation à Strasbourg. Église et société dans le diocèse de Strasbourg (1450–1525)*, Paris 1974,szcz. s. 101–106, 213–217 i *La réforme des réguliers en France, de la fin du XVe siècle à la fin des guerres des religion. Actes du colloque de Fontevraud (15 octobre 1977)*, „Revue d’histoire de l’Église de France”, 65:1979.

³ W. Ziegler, *Die Bursfelder Kongregation in der Reformationszeit. Dargestellt an Hand Generalkapitelsrezesse der Bursfelder Kongregation* (Beiträge zur Geschichte des alten Mönchtum und des Benediktinertums, 29), Münster Westf. 1968; A. Schröer, *Die Kirche in Westfalen vor der Reformation. Verfassung und geistliche Kultur Misstände und Reformen*, t. 1–2, Münster Westf. 1967 i Tenże, *Die Reformation in Westfalen. Der Glaubekapmpf einer Landschaften*, t. 1. *Die westfälische Reformation im Rahmen der Reichs- und Kirchengeschichte. Die weltlichen Territorien und die privilegierten Städte. Die Zweite Reformation. Ergebnisse*, t. 2. *Die evengelische Bewegung in den geistlichen Landesherrschaften und den Bischofsstädten Westfalens bis zum Aussburger Religionsfrieden (1555)*, Münster Wstf. 1979–1983; F. Quartal, *Die Reforma-*

w Polsce⁴, a nawet Włoszech⁵. Z kolei jej zwycięstwo pociągało za sobą jego fizyczną likwidację. W przypadku ziem polskich najlepiej praktyczną realizację takiej sekularyzacji przedstawił na przykładzie Nowej Marchii Jan Harasimowicz⁶. Badania nad reformacyjnymi kasatami na Pomorzu Zachodnim prowadzi też Zygmunt Szultka⁷.

Opactwa benedyktyńskie na terenie Anglii uległy kasacji w latach 1536–1540, w okresie przejścia Henryka VIII na protestantyzm i budowy Kościoła anglikańskiego. Podstawowe badania nad wydanym przez niego wielkim aktem supresyjnym i jego konsekwencjami prowadził Francis Aidan Gasquet⁸ i G. Constable⁹. Nowsze usta-

tion im Spiegel südwestdeutscher benediktinischer Geschichtsschreiben des 17. und 18. Jahrhunderts. Zum klösterlichen Wissenschaftsbetrieb im Jahrhundert von der Säkularisation, „Blätter für württembergische Kirchengeschichte”, 86: 1986 s. 320–355.

⁴ J. Seyda, *Zagadnienie reformy zakonów w Polsce w połowie XVI wieku*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 13: 1966 z. 4, s. 103–118; M. Derwich, *Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1992 s. 507–510 i Tenże, *Les fondations et implantations de monastères bénédictins en Pologne jusqu'au début du XVIe siècle*, [w:] J.-L. Lemaître, M. Dmitriev, P. Gonneau (dir.), *Moines et monastères dans les sociétés de rite grec et latin* (École Pratique des Hautes Études, Sciences historiques et philologiques, Hautes études médiévales et modernes, 76), Genève 1996 s. 68–69.

⁵ B. Collet, *Italian Benedictine Scholars and the Reformation. The Congregation of Santa Giustina of Padua* (Oxford Historical Monographs), Oxford 1985.

⁶ *Sekularyzacja klasztorów w Nowej Marchii w XVI wieku*, w: M. Derwich i A. Pobóg-Lenartowicz (red.), *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 8–11 V 1996 przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego* (Opera ad historiam monasticam spectantia, Series I: Colloquia 2), Opole-Wrocław 1996 s. 399–416.

⁷ Zob. jego *Rola byłych zakonników z Białoboków w rozwoju reformacji w południowej strefie Morza Bałtyckiego*, w: Z. H. Nowak (red.), *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Toruń 1992 s. 327–340 i *Reformacja w Darłowie, Bukowie i w okolicy*, oprac. L. Walkiewicz, „Darłowskie Zeszyty Naukowe”, 3: 1994 s. 15–18.

⁸ *Henry VIII. and the English Monasteries. An Attempt to Illustrate the History of their Suppression*, t. 1–2, London 1888–1889; przekłady: *Heinrich VIII. und die englischen Klöster. Zur Beleuchtung der Geschichte ihrer Aushebung*, aus dem englischen von T. Elsässer, Bd. 1–2, Mainz 1890–1891; *Henri VIII et les monastères Anglais*, trad. française... par J. Lugné-Philipon, t. 1–2, Paris 1890; wyd. 2: 1894 i Tegoż, *Henry VIII. and the English Monasteries*, London 1906; zob. A. Savine *English Monasteries on the Eve of the Dissolution* (Oxford Studies in Social and Legal History, 1), Oxford 1909.

⁹ *La suppression des monastères Anglaises*, „Revue des questions historiques”, 105: 1926 s. 257–314.

lenia przedstawione zostały w opracowaniach syntetycznych, zwłaszcza Davida Knowlesa¹⁰, oraz w monografii Davida Lunna¹¹ i w zbiorze *Humanism and Reform: The Church in Europe, England, and Scotland, 1400–1643*¹².

Ponawiane wysiłki zmierzające do rekatolizacji kraju nie przynosiły rezultatu. Z punktu widzenia dziejów czarnych mnichów angielskich, istotne wydarzenia nastąpiły pół wieku później, gdy kilku kleryków–Anglików złożyło profesję w kongregacjach montekaseńskiej (dawnej św. Justyny) i Valladolid, zamierzając tu przygotować się do podjęcia misji w ojczystym kraju. Pod wpływem rozczarowania dotychczasową organizacją misji oraz niekończącymi się sporami o jej kierownictwo między jezuitami a klerem diecezjalnym, ich przyjęcie przyciągnął wielu naśladowców. W efekcie papież, ulegając zażądaniu władz obu kongregacji, zezwolił benedyktynom angielskim na prowadzenie na obszarze rodzinnego kraju samodzielnej misji.

W 1603 r. pierwsi misjonarze benedyktyńscy wylądowali w Anglii. Cztery lata później, w 1607 r., dwóch mnichów angielskich z kongregacji św. Justyny odbyło na Wyspie formalny nowicjat pod kierownictwem ostatniego żyjącego członka dawnej benedyktyńskiej kongregacji angielskiej. Zostali oni przez niego symbolicznie przyjęci do, nieistniejącego już od 60 lat, opactwa w Westminster, a tym samym – do kongregacji angielskiej. W ten sposób udało się, przynajmniej symbolicznie, zachować instytucjonalną ciągłość angielskiej tradycji monastycznej.

Fakt ten miał istotne znaczenie dla powstających od 1606 r. na kontynencie, we Francji i w Niemczech, angielskich opactw benedyktyńskich. Ogłosiły się one kontynuatorami angielskiej tradycji monastycznej, usamodzielniając się tym samym od obu kongregacji, włoskiej (montekaseńskiej) i hiszpańskiej (z Valladolid). W 1633 r. papież bullą *Plantata in agro* zatwierdził konstytucje nowej kongregacji i określił jej zadania misyjne. Do 1643 r. angielscy benedyktyni objęli opactwa w Douai¹³, Dieulouard (Lotaryngia), Paryżu (św.

¹⁰ D. Knowles, *The Religious Orders in England*, t. 3, Cambridge 1959 s. 291–303, 350–359. Zob. też Ph. Schmitz, *Geschichte des Benediktiner Ordens* (przekł. z franc. P. R. Tschudy), t. 3, Zürich 1955 s. 241–244.

¹¹ *The English Benedictines 1540–1688. From reformation to revolution*, London–New York 1980.

¹² *Essays in Honour of James K. Cameron*, ed. by J. Kirk (Studies in Church History, Subsidia 8), Oxford 1991.

¹³ Zob. A. Bellenger, *Monastic Life at St Gregory's, Douai, in 17th–18th Centuries; an English Monastery in Continental Europe*, w: M. Derwich (dir.), *La vie quotidienne des moines et chanoines réguliers au Moyen Âge et*

[4]

Edmunda, przeorat), w Saint Malo, wreszcie w Lambspringe (diecezja Hildesheim)¹⁴.

Ramy chronologiczne pracy G. Scotta, która kontynuuje podjęte przez D. Lunn badania nad nowożytnymi dziejami benedyktynów angielskich¹⁵, wyznaczają lata 1685–1794. Czytelnik polski miał już możliwość zapoznać się z krótkim podsumowaniem wyników jego badań dotyczącym dziejów benedyktynów kongregacji angielskiej w osiemnastowiecznej Francji¹⁶. Krótki okres 1685–1688 r., czas wielkich nadziei, jakie wiązali katolicy angielscy z konwersją Jakuba II, dla mnichów oznaczał intensyfikację działań duszpasterskich prowadzonych przy poparciu króla wśród arystokracji i na prowincji. Ten tak zwany monastycyzm dworski (*Court monasticism*) załamał się w okresie tzw. *chwalebnej rewolucji* (1688). Nastąpiło wówczas m. in. mające symboliczne znaczenie zniszczenie nowo wybudowanej kaplicy benedyktynów w Fishwick (Lancashire). Pochodzące z niej dzwony i sprzęty liturgiczne ukryto, by czekały na lepsze czasy¹⁷.

W dziejach benedyktyńskich opactw konwentalnych pierwsze lata po tych wydarzeniach cechuje duży napływ nowicjuszy, rekrutujących się spośród emigrantów, stronników Stuartów. Już wkrótce jednak pojawiły się trudności z rekrutacją. Liczba mnichów w poszczególnych opactwach nie była wysoka – wahała się między 15 (Dieulouard, Paryż) a 24 (Lambspring). Trzeba jednakże pamiętać, że od kilku do kilkunastu zakonników z każdego opactwa przebywało w Anglii.

Różna była sytuacja gospodarcza opactw organizujących misje. Opactwa Lambspring, pana wielkich włości feudalnych, stać było na wielkie inwestycje budowlane w latach trzydziestych XVIII w., podczas gdy byt mnichów z Dieulouard był zależny od zysków z ich browaru. Groziło to poważnymi trudnościami, jak w 1788 r., gdy długi i niewypłacalność przyniosły nawet odmowę miejscowego rzeźnika na udzielenie kredytu na zakup wołowiny¹⁸.

Temps modernes. Actes du Premier Colloque International du L. A. R. H. C. O. R., Wrocław–Książ, 30 novembre – 4 décembre 1994 (Travaux du L. A. R. H. C. O. R., Colloquia 1), Wrocław 1995 s. 387–398.

¹⁴ Ph. Schmitz, dz. cyt., t. 4, s. 97–103.

¹⁵ D. Lunn, dz. cyt.

¹⁶ G. Scott, *English Benedictine Monks in Eighteenth-Century France: Comparisons and Contrasts*, w: M. Derwich (dir.), *La vie quotidienne*, s. 399–412.

¹⁷ G. Scott, dz. cyt., s. 121.

¹⁸ *Tamże*, s. 36.

[5]

Porządek dnia mnichów regulowały *Konstytucje* z 1661 r., które w każdym z klasztorów uzupełniały miejscowe zwyczaje. Na przykład w opactwie św. Edmunda w Paryżu rekreacja w dniu św. Tomasa z Canterbury połączona była z wyborem „ciasteczkowego króla” (*Cake-King*). Wspólnym zwyczajem benedyktynów angielskich, zanikającym z biegiem czasu, był ścisły post przestrzegany jako ślub w intencji powrotu do Anglii.

Przyczyną powstania i racją bytu kongregacji było prowadzenie misji na terenie Anglii. Klasztory na kontynencie miały być dla niej tylko bazą. Liczba mnichów misjonarzy wahała się od 80 na początku XVIII w. do 40–50 w latach dziewięćdziesiątych tego stulecia. G. Scott podkreśla, że misjonarze byli zawsze liczniejsi niż bracia pozostający na kontynencie. Na początku XVIII w. ich aktywność ograniczała się do terenów wiejskich, gdzie pełnili funkcje kapelanów zamożnych rodzin szlacheckich. Jednak z biegiem czasu wzrosło znaczenie misji prowadzonych w rozwijających się miastach. W Ormskirk liczba katolików w okresie 1767–1773 r. wzrosła z 271 do ponad 500. O ile w wiejskich kaplicach w posiadłościach szlacheckich udzielano 2–3 chrzty rocznie, o tyle w kaplicach miejskich ich liczba sięgała 20–40.

Poszczególne misje obejmowały pierwotnie obszar o promieniu 18–30 mil. W okresie późniejszym powiększono zasięg geograficzny działań misjonarzy, co wiązało się z kłopotami rekrutacyjnymi opactw kontynentalnych. W drugiej połowie XVIII w. bywało, że jeden misjonarz musiał obsługiwać tereny w promieniu 50 mil.

Zaangażowanie mnichów w pracę misyjną rodziło zasadnicze napięcia w obrębie kongregacji i w życiu poszczególnych braci. Klasztory kontynentalne, zwłaszcza usytuowane we Francji, zakorzeniły się w swym otoczeniu. Czerpały zyski z opieki króla francuskiego i miejscowego episkopatu, były pochłonięte własnymi problemami gospodarczymi i dyscyplinarnymi. Z kolei mnichów przebywających w Anglii pochłaniała działalność prowadzona na miejscu. Wykształceni we Francji, skłaniali się ku swoistej, miejscowej odmianie gallikанизmu. Często, wbrew prezydentowi kongregacji, akceptowali nieuchronność ugody z dynastią hanowerską. Związki kongregacji początkowo z wygnanymi Stuartami, później zaś z królem francuskim, narażały bowiem misjonarzy na wrogość otoczenia i utrudniały propagowanie wiary katolickiej.

Część mnichów (niewielka), nie czuła powołania misyjnego i nie chciała opuszczać opactw na kontynencie, czyniąc to dopiero pod przymusem. Jednak większość zakonników–misjonarzy nie chciała wra-

cać na kontynent wzywana przez macierzyste klasztory. Misje gwarantowały bowiem większą swobodę życia, nie bez znaczenia była także możliwość pobytu w rodzinnym kraju. O sile związków misjonarzy benedyktyńskich z obsługiwanyimi gminami świadczą wystąpienia wiernych przeciw decyzji prezydenta kongregacji o przeniesieniu mnicha–kapłana na inną misję.

Scentralizowany system zarządzania misjami, skupiony w ręku prezydenta, corocznej kapituły generalnej oraz kapituł prowincji nie funkcjonował należycie. Szczególną wagę miały sprzeczności interesów między benedyktynami przebywającymi na kontynencie i na Wyspach Brytyjskich. Bardzo trudny był także nadzór nad działalnością misjonarzy. Osiadli przy rodzinach szlacheckich, czasem z nimi spokrewnieni, w niewielkiej tylko mierze podlegali dozorowi przełożonych dystryktów i prowincji.

Taka była geneza pojawienia się w latach 1721–1723 tzw. „Schizmy Fenwicka”, która zagroziła rozpadem kongregacji. Laurence Fenwick, wybrany prezydentem w 1717 r., dążył do zacieśnienia jedności kongregacji poprzez wzmocnienie władzy prezydenta oraz znalezienie porozumienia z rządem angielskim. W 1721 r. odbyły się dwie kapituły generalne: w Douai przeciwników i w Londynie – stronników Fenwicka. Zwyciężyli jego przeciwnicy, popierani przez papieża, którzy do 1723 r. usunęli z urzędów większość popleczników obalonego prezydenta. Mimo to „schizma” pogłębiła podział w obrębie kongregacji na opactwa kontynentalne i misje na terenie Anglii.

W drugiej połowie XVIII w. sytuacja klasztorów we Francji uległa pogorszeniu na skutek wzrostu ingerencji państwa. Oświeceniowe tendencje wśród społeczeństwa i kleru znalazły wyraz w działaniach *Commission des Réguliers* (1766–1780) powołanej dla reformy zakonów w duchu racjonalizmu i użyteczności publicznej. Przeciwnie tendencje obserwujemy w Anglii. Benedyktyni popierali działania na rzecz porozumienia z rządem prowadzone przez złożony ze świeckich i kleru diecezjalnego *Catholic Committee*. Ich wymiernym rezultatem było zniesienie dyskryminacji katolików w Anglii (1778, 1791). Tymczasem wybuch rewolucji francuskiej uniemożliwił prowadzenie życia konwentualnego w klasztorach w Douai, Dieulouard i św. Edmunda w Paryżu. Mnisi z dwóch pierwszych uciekli w 1794 r. do Anglii, gdzie osiedlili się w Acton Burnell. W 1802 r. skasowane zostało opactwo w Lamspring. Na kontynencie przetrwał jedynie przeorat św. Edmunda w Paryżu.

Benedyktyni, którzy powrócili w tym okresie do Anglii, dali początek powstającym tu regularnym opactwom. W ten sposób zakończył się

czył się długoletni i pełen napięć okres podziału kongregacji na klasztory kontynentalne i misje w Anglii.

Z braku miejsca nie sposób ukazać wszystkich ukazanych przez G. Scotta aspektów funkcjonowania kongregacji angielskiej w okresie oświecenia (duchowość, kształcenie młodych mnichów i szlachciców angielskich, sztuka). Wiązały się one ściśle z burzliwymi dziejami tej wyjątkowej kongregacji benedyktynów–misjonarzy.

Ten zaś, misjonarski i ewangelizacyjny, aspekt działalności nowożytnych mnichów benedyktyńskich jest dotychczas bardzo słabo poznany¹⁹, znajdując się w cieniu ich aktywności na tym polu rozwijanej w średniowieczu, zwłaszcza wczesnym²⁰. Książka G. Scotta przynosi w tym zakresie szczególnie dużo oryginalnych informacji i analiz.

¹⁹ Zob. np. O. Wonisch, *Die missionpräfektur der Äbte von St. Lambrecht in Steiermark*, „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benedictinerordens und seiner Zweige”, 42:1924 s. 157–168; M. Galm, *Der Benediktiner-Bruder als Hilfs-Missionär. Dritte und vierte, verbesserte und vermehrte Auflage*, Bonern 1930; L. Kilger, *Benediktinertum und Mission*, w: *Lumen Caecis. Festschrift zum...*, St. Ottilien 1928 s. 32–49; B. Doppelfeld (Hg.), *Mönche und Missionare. Wege und Weisen benediktinischer Missionsarbeit* (Münsterschwarzacher Studien, 39), Münsterschwarzach 1988.

²⁰ Zob. M. Derwich, *Les bénédictins et la christianisation des campagnes en Pologne*, w: J.-P. Massaut, M.-É. Henneau (dir.), *La christianisation des campagnes. Actes du colloque du C. I. H. E. C. (25–27 août 1994)* (Institut Historique Belge de Rome Bibliothèque, 38), t. 1, Bruxelles–Rome 1996 s. 103–116, z bibliografią oraz syntetycznym zarysem sytuacji w Polsce.